

Досвід
та
перспективи
розвитку
міст
України

**ПРОБЛЕМИ
РОЗВИТКУ
МАЛИХ МІСТ**

15

діпромісто 2008

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ІНСТИТУТ ПРОЕКТУВАННЯ МІСТ "ДІПРОМІСТО"

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БУДІВНИЦТВА І АРХІТЕКТУРИ

ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МІСТ УКРАЇНИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
ЗАСНОВАНИЙ В 2000 Р.

ВИПУСК 15

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ
МАЛИХ МІСТ УКРАЇНИ

КИЇВ 2008

УДК 711.4
ББК 85.118 (4 Укр.)
Д70

Відповідальний редактор *Ю.М. Білоконь*
Редакційна колегія: *М.М. Дьомін, Л.М. Ковальський, П.А. Ричков,*
Т.Ф. Панченко, Г.Й. Фільваров
Відповідальний секретар *М.М. Кушніренко*

Рекомендовано до випуску Вченою (науково-технічною) радою Українського державного науково-дослідного інституту проектування міст "ДІПРОМІСТО".
Протокол № 5 від 25 листопада 2008 року.

Досвід та перспективи розвитку міст України. Проблеми розвитку малих міст України: збірник наукових праць. – Вип. 15 / відповідальний редактор Ю.М. Білоконь. – К.: Ін-т "ДІПРОМІСТО", 2008. – 184 с.

Збірник висвітлює особливості розвитку та проектування малих міст України; розрахований на викладачів, аспірантів та студентів архітектурних факультетів вищих навчальних закладів, працівників науково-дослідних та проектних організацій.

Постановою Президії ВАК України № 1-05/1 від 15.01.03 збірник наукових праць "Досвід та перспективи розвитку міст України" віднесено до фахових видань, в яких можуть публікуватися основні результати дисертаційних робіт.

Опыт и перспективы развития городов Украины. Проблеми развития малих городов Украины: сборник научных трудов. – Вып. 15 / ответственный редактор Ю.Н. Белоконов. – К.: Ин-т "ДІПРОМІСТО", 2008. – 184 с.

Сборник раскрывает особенности развития и проектирования малых городов Украины; рассчитан на преподавателей, аспирантов и студентов архитектурных факультетов высших учебных заведений, работников научно-исследовательских и проектных организаций.

Постановлением Президиума ВАК Украины № 1-05/1 от 15.01.03 сборник научных трудов «Опыт и перспективы развития городов Украины» отнесен к научным изданиям, в которых могут публиковаться основные результаты диссертационных работ.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 5587 від 2 листопада 2001 року.

Адреса редакційної колегії: 01133, Київ – 133, бульвар Лесі Українки, 26.
тел.: 285-63-38

УДК 711.4
ББК 85.118 (4 Укр.)

© Міністерство регіонального розвитку
і будівництва України, 2008
© Інститут "ДІПРОМІСТО", 2008

О. Олійник,
кандидат архітектури, професор кафедри
комп'ютерних технологій дизайну Інституту
міського господарства Національного
авіаційного університету

ФОРМОУТВОРЕННЯ ПРОСТОРОВОЇ СТРУКТУРИ МАЛИХ МІСТ УКРАЇНИ ПІД ВПЛИВОМ НАЦІОНАЛЬНО-РЕЛІГІЙНИХ ЧИННИКІВ

На основі історико-генетичного аналізу розвитку міста визначено вплив національно-релігійних факторів на просторово-планувальний тип структури міста та його забудову.

Міста України історично сформувалися як багатонаціональні містобудівні утворення. Політичні, економічні та релігійні чинники, що обумовлювали постійну зміну влади, впливали також на прийоми містобудування, архітектурні стилі та об'ємно-просторове рішення будинків. Розташування України на перетині основних торгових і міграційних шляхів між Сходом та Заходом, її тривале перебування у складі різних держав визначили ще з давніх часів поліетнічний характер населення та своєрідність архітектури, особливо в прикордонних регіонах.

Відомо, що ще за часів Руської землі, починаючи з V–IX століть, її політичні діячі підтримували тісні зв'язки з Хазарським каганатом, Візантією, Римською імперією та північними – Новгородським, Володимиро-Суздальським, а пізніше Московським князівствами. З Візантії запозичувались будівельне законодавство, архітектура і просторове рішення храмів. З Моравського князівства і з Середземномор'я струмували, через ранні витoki християнства, надбання іудейської та греко-римської культур. Розуміючи історичну необхідність відкритого розвитку економіки та культури держави, давні правителі українських земель заохочували переселення в ці краї іноземців, які втілювали прогресивні прийоми у будівництві, торгівлі, виробництві.

На Волині і Поділлі вірмени, що втікали з міст Криму і метрополії, з'являються ще в X-XII ст., а з XIV ст. литовські князі спеціально запрошують на поселення євреїв, вірмен і караїмів для поживлення торгівлі та ремесел; з цього часу вони стають корінним населенням. Так, у Луцьку з часів Свидригайла аж до XVI ст. жили русини, поляки, вірмени, татари, італійці, караїми та іудеї. Всі етно-конфесійні громади мали свої храми [1].

Народи, що переселялися на територію України з інших регіонів, несли з собою традиційну для своїх міст будівельну культуру, пов'язану з кліматичними, етнографічними та релігійними умовами метрополії. Не тільки архітектурно-конструктивний устрій будівлі, а, головне, просторово-планувальна структура міста дуже різнилася залежно від проживання тієї чи іншої національно-релігійної спільноти. Різні культури мали свої системи світосприйняття, філософії і звідси – будівництва.

Після входження західних земель України до складу Польщі національно-релігійна диференціація територій закріплюється введенням самоуправління в межах кожної національної громади. Національні меншини, які досягали успіхів у торгівлі або сільгоспвиробництві, звільнювались від податків, отримували права на додаткові щорічні ярмарки. Іудейські громади різних міст отримували привілей на самоуправління за Магдебурзьким правом за межами основного міста. Вірмени мали окремі від поляків та русинів ринки. Така система управління містом закріплювалась в його планувально-просторовій структурі.

Території, що підлягали переплануванню за зводом законів Магдебурзького права, носили дещо уніфікований характер, пов'язаний з однаковою системою встановлення міських границь, фіксації ділянок, розмірами будинків. Проте некатолицькі громади: євреї, караїми, татари, цигани, – створювали планувально відокремлені колонії. Система сплати податку для цих угруповань призводила до вільної організації нерухомості, нерегулярності планування цих колоній.

Прийняття унії викликало специфічні перетворення в архітектурі і містобудівних структурах поселень: так, храми різних конфесій подекуди розміщувались відповідно до місця походження обряду по сторонах світу: храми західних християнських релігій – на заході, храми східного обряду – на сході. Відокремленості поселень громад інших віросповідань сприяли також обмеження, що накладалися на їх

представників: регламентувалися відстань від синагоги до католицького або православного храму, "нечистим" не дозволялося брати участь в деяких громадських подіях, ярмарках тощо. Магнатські міста, що знаходилися під владою нетерпимих, керованих ідеями нарцисизму та сарматизму пихатих католицьких шляхтичів, теж подекуди вводили додаткові суворі обмеження для іновірців. На території Лівобережної України довгий час зберігалися принципи візантійського містобудування, проте татарська навала, знищивши архітектурне обличчя більшості міст, поступово принесла з собою свої впливи.

Після приєднання України до Російської імперії на цій території поволі стираються сліди проживання національних громад, за винятком єврейських і подекуди – грецьких та німецьких; в архітектурі та містобудуванні переважають стильові та регіональні, а не національні ознаки.

Проте багато з історичних міст України зберегли в своєму вигляді риси існувавших на їх території різноманітних національних утворень – в архітектурі різноконфесійних храмів, в плануванні вулиць, в просторовій структурі і парцелярії кварталів, параметрах окремих будинків, масштабних співвідношеннях "будинок-ділянка" та їх чергуванні. Ці міста, як історично складені утворення з багатонаціональним самоуправлінням (Київ, Львів, Луцьк, Кам'янець-Подільський, Житомир та ін.) являють великий інтерес, бо, не дивлячись на нескінченні війни, пожежі та лиха, відносно мирне співіснування різних національних та релігійних верств населення тривало протягом століть; більше того, саме ця поліетнічність визначала своєрідне обличчя цих міст.

Маючи на меті реальне відродження України, ми не повинні розуміти його як національне відродження культури лише української частини населення. Українська культура, як культура будь-якої європейської держави, не обмежується культурою українців; вона значною мірою визначається культурними впливами різних етно-конфесійних громад, що постійно проживали на цій території і поруч з нею: росіян, євреїв, поляків, німців, вірмен, греків, татар, угорців, чехів та ін.

На території міст протягом всієї історичної еволюції, крім відомого зонування за функціональними ознаками "кремль-торг-посад" або "середмістя-передмістя" існувало також зонування за національно-релігійними ознаками, що відокремлювало місця проживання окремих

етнічних груп. При цьому кожна така зона мала внутрішнє функціональне зонування: культовий центр, ремісничі та виробничі території, навчальні заклади, притулки або готелі, лікарні, їдальні та житлову зону.

Архітектурно-конструктивні особливості окремих будівель, просторово-планувальна організація території, методи будівництва, що надавали неповторності кожній із громад, в свою чергу, обумовлювались як об'єктивними чинниками (системою збору податків, кліматичними умовами метеорології, етнографічними та соціальними традиціями), так і ірраціональними, на перший погляд, причинами, тобто тими, що витікали з релігійних вимог і навіть з магічних культів.

Релігійні та магічні уявлення, властиві кожній громаді, створювали цілу систему поглядів й світосприйняття, що мала захищати безпорадну людину могутніми силами природи, забезпечувати їй захист.

Для народів Західної Європи, Римської імперії характерним було "лінійне сприйняття часу та простору, однозначність історичних подій та їх прив'язка до місця й часу. Звідси витікала композиція міста, як "змішаного царства" (за О. Фрейзингським), що відображала в Ринковій площі символ чотиричастного богоспасаємого світу – "Град Божий", а костельна площа була знаком приналежності громади до католицької церкви. Наявність двох центрів означала периферійне положення міста по відношенню до Риму. Укріплення у формі кола втілювали міфологічні уявлення про ідею закінченості, єдності, вищої рівності.

Для слов'ян і Візантії характерним було багатомірне сприймання простору й часу. Природа, рельєф, місце для вибору міста і будинку мали магічне значення. Слов'янам взагалі було притаманне магічне злиття з природою, що, з одного боку, народжувало фаталізм, а з іншого – вселяло в людину віру в свої безмежні можливості щодо підкорення природних сил.

Містобудівництво у слов'ян, безперечно, теж належало до системи природних знань. Ландшафтне планування, яке сприймається іноді як недосконале, примітивне, насправді відповідало іншій, ніж у сучасної людини, системі світосприйняття.

Простороутворення православних міст обумовлювалось прогляданням ландшафту між окремими будівлями (на Русі – "прозори", які йшли від візантійського законодавства "Про вид, що відкривається

від будинку"), а вже потім – протипожежною безпекою [2]; [3]. На відміну від християнських поселень, простір, скажімо, мусульманського міста формувався в протипоставленні екстремальному клімату, в безпосередньому доторканні одного до іншого, і ізольоване тут означало убогість. Ось чому для традиційного мусульманського міста принцип об'єднання рукотворних просторів та безперервність об'єктів, що складають його, є життєво важливим, тоді як для традиційного християнського міста на Русі обов'язковий принцип роз'єднання об'єктів, що ніби плавають в природному оточенні.

Принципові релігійні засади доповнювались етнографічними, національними особливостями: вірмени замість хрестів використовували плити-хачкари, розміщені обіч церков та монастирів, дещо різнилася також структура житла.

Головною метою буття людини в іудаїзмі вважається навчання, безкінечне самопізнання, що дещо споріднює його з буддизмом, проте в останньому для цього процесу використовувались спеціальні перехідні приміщення «ма», що являли собою глухі білі кімнати без оздоблення, тобто процес пізнання був абсолютно індивідуальним. В іудейських громадах для цього використовували вчителів, наставників, тлумачів Тори. Кількість таких молитовних шкіл була дуже великою – по одній на кожні 20 будинків, що відображалось у планувальній структурі.

Своєрідність кожного історичного міста складається з типологічних рис, обумовлених типом його просторово-планувальної структури, та індивідуальних, обумовлених специфікою ландшафтних умов, національно-релігійними принципами формоутворення забудови, стильовими та архітектурно-художніми особливостями будинків. Типологічні ознаки, які утворюють просторовий тип міста, є найбільш сталими і зберігають свою значимість при зміні політичних та історичних умов протягом всього історичного шляху розвитку міста. Тому визначення просторово-планувального типу структури міста повинно передувати будь-яким реконструктивним заходам в історичному середовищі.

Просторово-планувальний тип структури міста визначається шляхом історико-генетичного аналізу розвитку міста від часу його заснування. В процесі еволюції визначаються стійкі зв'язки системи з зовнішнім середовищем та переважаючий різновид цих зв'язків. Системоутворюючим каркасом самої системи слугують закономірності її забудови.

За комплексом зовнішніх та внутрішніх усталених ознак системи можна виділити такі типи просторово-планувальних структур: *візуально-відкритий з переважанням відкритих просторів*; *візуально-відкритий з переважанням замкнутих просторів в ядрі*; *планувально-замкнутий з переважанням замкнутих просторів в ядрі*.

Характер зовнішніх зв'язків системи обумовлював планувальний та об'ємно-просторовий розвиток міста, що розвивалося за межами історичного ядра у вигляді переважаючих тенденцій розвитку та навіть характеру збереження панорам сприймання історичної забудови. Ці тенденції виразно простежуються і зараз у сучасній структурі міста, для збереження індивідуального обличчя міста потрібно враховувати об'єктивні тенденції його розвитку та межі росту самої системи для прогнозування довгострокових програм його реконструкції.

Типологічні, стійкі риси доповнювались змінними індивідуальними чинниками, які не були визначальними при побудові всього міста, проте диференціювали його територію на середовищні зони, в яких, у свою чергу, йшло подальше подрібнення архітектурно-художньої своєрідності забудови за стильовими та іншим ознаками.

Типологічні ознаки мусять враховуватись на містобудівних стадіях проектування для визначення напрямів розвитку міста, встановлення охоронних зон, виділення історичної зони в місті, пропорціонування земельних ділянок та їх співвідношення тощо. При розробці об'ємних проектів забудови, крім типологічних середовищних характеристик зони, слід звертати увагу також на індивідуальні риси.

Список літератури

1. *Олейник Е.П.* Иерусалим в архитектуре и градостроительстве Украины / Е.П. Олейник. – В сб.: Теория та історія архітектури і містобудування: Зб. наук. праць Держ. наук.-досл. ін-ту теорії та іст. арх-ри і містобудув. – Вип. другий. – К.: НДІТІАМ, «Архітектура і престиж», 1998. – С. 83-93.
2. *Сингаївська О.* Містобудівна графіка / О. Сингаївська. – К.: НДІТІАМ, 1998. – С. 24.
3. *Алферова Г.В.* Русские города XVI-XVII веков / Г.В. Алферова. – М., 1989.

Стаття надійшла до редколегії 29 листопада 2008 року.